

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

27

In dit nummer oa

LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14

DE VERGETEN KLASSE VAN DE
ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN

KLEINE CENTRA IN
ROMEINS CENTRAAL-ITALIË

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Sofia Voutsaki en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen
Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma
Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Terpzoomonderzoek te Schettens-Sotterum 2015 (foto F. de Vries, Toonbeeld).
Zie artikel Theun Varwijk.

ISBN 9789492444103
ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 27

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2016

Inhoud

VAN OFFER TOT OPGRAVING: MEER INFORMATIE OVER HUNEBED D42-WESTENESCH-NOORD (GEMEENTE EMMEN) Nynke Delsman	7
MONTE SAN NICOLA (CALABRIË, ITALIË): EEN CHAÎNE OPERATOIRE VAN ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK Wieke de Neef	13
CELTIC FIELDS IN BRABANT: WAT STUIFMEEL EN ZADEN KUNNEN VERTELLEN Stijn Arnoldussen, Mans Schepers & Arnoud Maurer	23
SATRICUM HUT VI: EEN 3D-PERSPECTIEF OP EEN PAPIEREN ARCHIEF Remco Bronkhorst	33
LEEUWARDEN-BULLEPOLDER 2015: BEWONING OP HET HOOGVEEN IN DE MIDDEN-IJZERTIJD Marco Bakker	41
KLEINE CENTRA IN ROMEINS CENTRAAL-ITALIË: RESULTATEN VAN HET MINOR CENTERS PROJECT Tymon de Haas & Gijs Tol	49
RUIM 2200 JAAR TERUG IN DE TIJD: HET TERPZOOLOUNDERZOEK TE SCHETTENS-SOTTERUM 2015 Theun Varwijk	57
EEN MENSELIJK SKELET OP DE TERP VAN HIZZARD: EEN TOEVALSVONDST Paula Kalkman & Annet Nieuwhof	65
BOTANISCH ONDERZOEK NAAR DE SAMENSTELLING VAN DE MAGERING VAN KLEITICHELS UIT KARANIS (EGYPTE) Morvenna van Rijn & René Cappers	73
22 JAAR LATER: EEN OPGEGRAVEN PROEFSLEUF VAN HET BAI BIJ HOOGHALEN Hilde Boon, Jan Jaap Hekman & Hans Veenstra	81
MIDDELEEUWSE HUISTYPEN IN HET FRIES-GRONINGER KLEIGEBIED: UNIFORMITEIT OF DIVERSITEIT? Remco Rollingswier & Esther Scheele	87

EEN LADING PROVIAND - ARCHEOBOTANISCH MATERIAAL UIT HET 16 ^{DE} -EEUWSE SCHEEPSWRAK OE 34 (FLEVOLAND) Yftinus van Popta & René Cappers	95
HOE ZAGEN DE TUINEN BIJ DE 'LUSTPLAATS' ZORGWIJK ERUIT? Frits Vrede	105
LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14-EEXTERHALTE (DR.) Wijnand van der Sanden	111
DE VERGETEN KLASSE VAN DE ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN Annika Kropp	119
NOMEN EST OMEN? GEZICHTSRECONSTRUCTIES ALS MEDIUM TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN Karla de Roest	127
VAN OPGRAVING TOT TENTOONSTELLING. EEN EIGENTIJDSE BENADERING VAN ARCHEOLOGIE EN PUBLIEK Sarah Willemsen & Gert van Oortmerssen	135

Van offer tot opgraving: meer informatie over hunebed D42-Westenesch-Noord (gemeente Emmen)

Nynke Delsman¹

Veel was er tot voor kort niet te vertellen over hunebed D42-Westenesch-Noord. Een bronzen mes op een storthoop, een ingang die ooit drie paar stenen lang zou zijn geweest en wat specificaties: circa 16,5 m lang, ongeveer 4,5 m breed, oorspronkelijk aantal zijstenen waarschijnlijk 21, oorspronkelijk aantal dekstenen 10 (Van der Sanden 2012: 73). Over de datering en het gebruik van het hunebed was niets bekend. Het veelvormige en deels rijkversierde Trechterbekeraardewerk is zeer geschikt om meer over die aspecten te weten te komen. Maar is er dan aardewerk uit hunebed D42 beschikbaar? Ja! In 1960 deed A.E. van Giffen iets dat tegenwoordig ondenkbaar zou zijn: een hunebed restaureren en tegelijkertijd een opgraving verrichten. In de tijd van Van Giffen deed men echter niet moeilijk over dit soort zaken. Uiterlijk is er niet veel veranderd: “Onvolledig en sterk gehavend”, zo omschreef Van Giffen dit hunebed (Van Giffen 1925: 108). Wie nu het ten westen van Emmen gelegen monument bezoekt, zal zien dat deze beschrijving nog steeds van toepassing is (fig. 1). Aan de ideeën over de inhoud van het graf is echter wel het een en ander veranderd: bij de opgraving/restauratie in 1960 kwam een flink aantal scherven te voorschijn. Het grootste gedeelte hiervan behoort tot de Trechterbekercultuur (TRB). Verder is nog een aantal scherven gevonden uit latere perioden, zoals Klokbeke- en Wikkeldraadaardewerk. De TRB-scherven heb ik onderzocht om antwoord te krijgen op vragen als: wanneer werd hunebed D42 gebouwd? In welke fasen van de TRB was het in gebruik? Is het aardewerk uit D42 vergelijkbaar met dat uit andere hunebedden voor wat betreft voorkomende potvormen en versieringsmotieven?

Past het bij het algemene beeld over het gebruik van hunebedden zoals dat uit eerder onderzoek naar voren is gekomen?

Het materiaal

Het onderzochte materiaal bestaat uit circa 860 versierde TRB-scherven. Hoewel het heel informatief kan zijn om ook onversierd TRB-aardewerk te onderzoeken (Brindley 2013: 141), is dat vanwege het tijdrovende karakter buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek. Van de opgraving van Van Giffen komen 650 scherven. Deze zijn over het algemeen vrij groot, goed bewaard en uitgebreid versierd. Het lijkt erop dat de opgravers selectief verzameld hebben. Later heeft een amateurarcheoloog aanvullend materiaal verzameld. Dit zijn duidelijk de ‘restjes: allemaal kleinere scherven, waarvan sommige stukken precies passen aan het door Van Giffen verzamelde materiaal. Beide collecties bevinden zich in het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis. Opgravingsdocumentatie zoals dagrapporten en veldtekeningen ontbreekt geheel, dus is het helaas onduidelijk wat er in 1960 precies gebeurd is en blijft onbekend waar in het hunebed de scherven zich bevonden.

Werkwijze

De versierde randen zijn als basis genomen voor het maken van een schatting van het aantal versierde potten. Bij deze randen werden vervolgens bijpassende scherven gezocht. Op deze manier zijn 131 potten onderscheiden (tabel 1). Van de 860 konden 449 scherven aan één van deze potten toegewezen worden. Het aantal van 131 geïdentificeerde versierde potten is een minimale

Fig. 1. Hunebed D42-
Westenesch-Noord.

schatting, want een aantal grote, karakteristiek versierde scherven past aan geen enkele van de randen. De potten zijn, voor zover mogelijk, ingedeeld op vorm en horizont naar de typochronologie van Brindley (1986, 2013).

Datering

Het vroegste materiaal is een kom uit horizont 2. Hunebed D42 is waarschijnlijk in deze periode gebouwd, dat wil zeggen tussen 3300 en 3250 v.Chr. (alle dateringen volgens Brindley 2013: 139). Het grootste gedeelte van het aardewerk behoort tot horizont 3 en 4 (3250-3125 v.Chr. en 3125 -2975 v.Chr.) Horizont 5 (2975 – 2850 v.Chr.) komt niet voor. Dit is aan de ene kant opvallend aangezien materiaal uit deze horizont regelmatig in andere hunebedden is aangetroffen.

Aan de andere kant is het niet ongewoon dat gedurende een langere periode niets in een hunebed bijgezet werd. Horizont 6 en 7 (2850 – 2800 v.Chr en 2800 – 2750 v.Chr) zijn beide door één pot vertegenwoordigd. Maar er is een scherf met typische horizont 7 versiering die niet aan van de versierde randen past en bovendien werd in deze fasen het aardewerk veel minder uitbundig en vaak zelfs helemaal niet versierd (Brindley 1986: 100). Het is dus goed mogelijk dat er zich tussen de onversierde en in dit onderzoek niet beoordeelde scherven meer materiaal uit horizont 6 en 7 bevindt

Versieringen

Het aardewerk is versierd met de voor de TRB kenmerkende technieken: *tiefstich* (diepsteek) en

Fig. 2. Emmer uit horizont 3. Schaal 1:3 (tekening M.A. Los-Weijns, RUG/GIA).

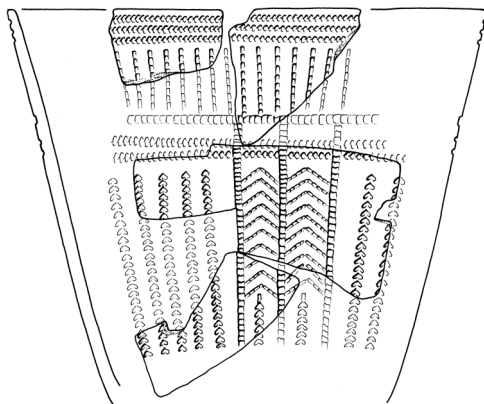

Fig. 3. Een schaal uit horizont 3 met onder de rand een minder vaak voorkomende versiering van een tvaerstiklijn gevolgd door korte indrukken. Schaal 1:3 (tekening M.A. Los-Weijns, RUG/GIA).

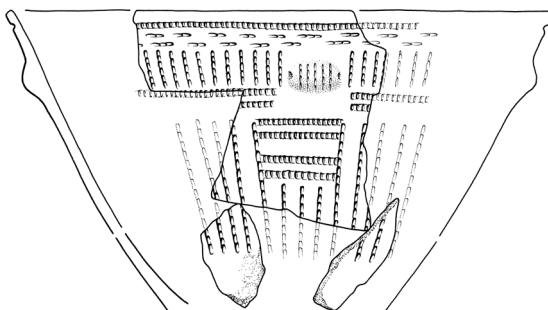
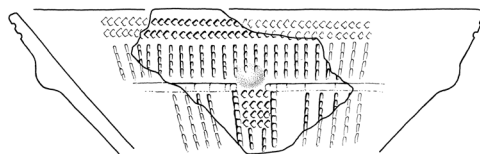

Fig. 4. Een schaal uit horizont 3 met voor deze periode typerende versiering: onder de rand horizontale lijnen en korte verticale lijnen en daaronder een zone met overwegend verticaal lopende patronen. Schaal 1:3 (tekening M.A. Los-Weijns, RUG/GIA).

tvaerstik (dwarsstempel). De kwaliteit van de versiering varieert. Ook slordig versierd aardewerk werd bijgezet in het hunebed. Dit sluit aan bij het idee dat er niet speciaal aardewerk gemaakt werd voor plaatsing in de hunebedden (Brindley 1997: 53).

De versieringspatronen komen in het algemeen goed overeen met het aardewerk dat in andere hunebedden in Drenthe aangetroffen is. Voor veel potten is wel ergens een parallel te vinden. Frappant is de overeenkomst tussen een emmer uit D42 en een uit het redelijk nabijgelegen hunebed D40- Emmerveld-Zuidoost (fig. 2, Brindley en Lanting 1994: 118, fig. 12, nr. 2.) Het materiaal uit

D42 vertoont verder vooral gelijkenissen met aardewerk uit hunebed D19-Drouwen, D21-Bronneger (Knöll 1959) en D26-Drouwenerveld (Bakker & Luijten 1990). Een schaal heeft onder de rand een versiering die niet vaak voorkomt (fig. 3).

Wat verder opvalt aan de potten uit D42, is dat deze over het algemeen kleiner en fijner zijn dan die uit het hunebed van Ostenwalde (nabij Meppen, Duitsland) en D14-Eexterhalte (persoonlijke mededeling Anna Brindley).

Feestmaal bij het hunebed

Wat deden de mensen van de TRB met al dat aardewerk in en bij het hunebed? Ik volg hierin de interpretatie van Brindley. Tijdens de vroegste fases van de TRB (horizont 1 en 2) bracht men waarschijnlijk voedseloffers. Dit blijkt uit het gebrek aan variatie in de vorm van de potten, die allemaal gediend kunnen hebben voor het bewaren van voedsel. Bovendien komt dit aardewerk in relatief kleine aantallen voor (Brindley 2003: 49). Later, gedurende horizont 3 en 4, hield men een soort feestmaaltijden, waarna de gebruikte serviezen achtergelaten werden in het hunebed (Brindley 2003: 49). De potten uit deze perioden hebben allerlei vormen met elk hun eigen functie voor het bereiden en serveren van voedsel. Het zeer diverse materiaal uit D42 uit deze perioden spreekt het idee van voedselbereiding niet tegen (fig. 4, tabel 1). Opvallend genoeg zijn er geen kraagflesjes gevonden, al kunnen enkele kleine bodems aan deze voor de TRB typerende flesjes toebehoord hebben. De kraagflesjes, die in veel hunebedden wel aangetroffen zijn, dienden waarschijnlijk om een extract of poeder in te bewaren, dat verdund of opgelost uit een trechterbeker gedronken werd (Brindley 1997: 51). Misschien was het mengen van die poeders/extracten geen belangrijk onderdeel van het ritueel voor de gebruikers van D42 of hadden zij niet de beschikking over dat soort spullen. Aan het eind van de TRB veranderde het ritueel weer: de potvormen suggereren dat men toen van uitgebreide maaltijden overging op het serveren van droog, makkelijk

Tabel 1. De verschillende potvormen en de horizonten waaruit zij stammen.

	Horizont 2	Horizont 3	Horizont 4	Horizont 6	Horizont 7	Datering onbekend	Totaal per vorm
Emmers		6	3				9
Kommen/Schalen	1	15	29		1	4	50
Terrines, amforen etc		19	14	1		3	37
Trechterbekers						17	17
Vorm onbekend		1				17	18
Totaal per horizont	1	41	46	1	1	41	

met de hand te eten voedsel of weer terugschakelde op het brengen van voedseloffers (Brindley 2003: 49-50).). Hoewel de aantallen potten erop lijken te wijzen dat er veel activiteiten plaatsvonden, zal dit soort gebeurtenissen niet vaak zijn voorgekomen. Waarschijnlijk werden de hunebedden eens per 10-15 jaar of zelfs maar eens per generatie bezocht (Brindley 1997: 52-53). De graven waren lange tijd in gebruik en zeker in de periode van de uitgebreide maaltijden zullen er meerdere potten per keer achtergelaten zijn.

Conclusie

Het bestudeerde aardewerk uit hunebed D42 vormt een fraaie collectie. Ondanks dat het hunebed niet geheel opgegraven is, de opgravingsdocumentatie ontbreekt en er waarschijnlijk tamelijk selectief vondsten verzameld zijn, valt wel het een en ander valt af te leiden over het gebruik van het hunebed. Het werd gebouwd gedurende horizont 2/3300-3250 v.Chr. en vervolgens gebruikt tot 2975 v.Chr. en van 2850 tot circa 2750 v.Chr. De vormen en versieringen van de 131 geïdentificeerde potten wijken over het algemeen niet af van het aardewerk uit andere hunebedden. Het materiaal voldoet aan het door Brindley geschetste beeld over het gebruik van de hunebedden:

- Tijdens horizont 3 en 4 werden er een soort feestmaaltijden bij de hunebedden gehouden. Hiervoor werd een groter aantal potten en een grotere verscheidenheid aan potvormen

gebruikt dan bij de voedseloffers uit de eerdere en latere horizonten. Vandaar de grote hoeveelheid materiaal uit horizonten 3 en/of 4 in veel hunebedden, zoals ook D42.

- Het aardewerk werd niet speciaal gemaakt voor bijzetting in een hunebed; de kwaliteit verschilt nogal.
- Soms zat er een onderbreking in het gebruik van een hunebed. Bij D42 geldt dit waarschijnlijk voor horizont 5.

From offering to excavation: more evidence about megalithic tomb D42-Westenesch-Noord (municipality of Emmen, prov. of Drenthe)

Prof. A.E. van Giffen excavated and restored megalithic tomb D42 in 1960. In the process 860 decorated TRB/Funnel Beaker Culture sherds were recovered. The author examined this material and identified 131 decorated vessels. The earliest material dates to Horizon 2 (3300 -3250 BC) and probably derives from offerings. The large quantity of Horizon 3 and 4 vessels supports the idea of large feasts near the tomb in that period (3250-3125 /3125 -2975 BC). The tomb was also used at the end of the Funnel Beaker Culture (Horizons 6 and 7, 2850 – 2800 /2800 – 2750 BC).

The decoration of the ceramics is on the whole comparable to that on material from other megalithic tombs in Drenthe.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie,
Poststraat 6, 9712 ER Groningen,
ndelsman@gmail.com.

Literatuur

- Bakker, J.A. & H. Luijten, 1990. "Service sets" and other "similarity groups" in western TRB pottery. *Revue Archéologique de l'Ouest*, supplément nr. 2, 173-187.
- Brindley, A.L., 1986. The Typochronology of TRB West Group Pottery. *Palaeohistoria* 28, 93-132
- Brindley, A.L., 1997. Het gebruik van megalietgraven in Noord-Nederland. *Paleo-aktueel* 8, 51-54
- Brindley, A.L., 2003. The use of pottery in Dutch hunebedden. In: Gibson, A. (red.), 2003. *Prehistoric Pottery. People, pattern and purpose*. BAR International Series 1156, 43-51.
- Brindley, A.L., 2013. Aardewerk en megalithische graven. In: Kegler, J.F. (red.), 2013. *Land van ontdekkingen. De archeologie van het Friese kustgebied*. Aurich: Ostfriesische Landschaftliche Verlags- und Vertriebsgesellschaft, 136-144.
- Brindley, A.L. & J.N. Lanting, 1994. A Re-assessment of the Hunebedden O1, D30 and D40: Structures and Finds. *Palaeohistoria* 33/34, 97-140.
- Giffen, A.E. van, 1925. *De hunebedden in Nederland*. Deel 1. Utrecht, Oosthoek.
- Knöll, H., 1959. *Die nordwestdeutsche Tiefstichkeramik und ihre Stellung im nord- und mitteleuropäischen Neolithikum*. Münster Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung
- Sanden, W.A.B. van der, 2012. *Gids voor de hunebedden in Drenthe en Groningen*. Zwolle, WBOOKS.

